

УДК 94 (477+520) «195/198»

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2022-38-5>

УКРАЇНСЬКО-ЯПОНСЬКІ ВІДНОСИНИ В 1950-Х – 1980-Х РР. У СВІТЛІ ДЖЕРЕЛ ІЗ ДНІПРОВСЬКИХ ЗІБРАНЬ

Каковкіна Ольга Миколаївна,
*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри всесвітньої історії
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара
landion@ukr.net
orcid.org/0000-0002-6254-1545*

Мета статті – розкрити зміст українсько-японських відносин 1950-х – 1980-х рр. на підставі регіональних джерел, а саме архівних та бібліотечних зібрань Дніпра. Проблема, що зумовила звернення до теми, – маловивченість як місця України в міжнародних відносинах СРСР, зокрема в часи «холодної війни», так і інформаційного ресурсу, який дає змогу це місце дослідити. **Методологія дослідження** ґрунтується на системному підході, який передбачав «уміщення» українсько-японських відносин у контекст радянсько-японських зв'язків 1950-х – 1980-х рр., та регіональному підході, що зумовив зосередження уваги на джерельних комплексах Дніпра. Використано описовий, історико-хронологічний, компаративний методи. **Результати.** Розглянуто стан вивчення теми в українській і зарубіжній історіографії та з'ясовано, що період 1950-х – 1980-х рр. в історії українсько-японських відносин перебуває на маргінесі наукових інтересів учених. Перенаправлення уваги з московського центру як лідера генеральної зовнішньополітичної стратегії на республіканський вимір (у цьому випадку український) дало змогу поставити питання про роль різних акторів у міжнародних відносинах СРСР. З'ясовано інформаційний потенціал декількох фондів Державного архіву Дніпропетровської області: Міністерства чорної металургії України, Інституту чорної металургії України, Дніпропетровського/Придніпровського економічного району, які акумулюють значну частину матеріалів з історії економічної співпраці СРСР із «капіталістичними» країнами, до яких належала і Японія. Встановлено підприємства України, які посідали першість в економічних контактах із Японією, – Нікопольський південнотрубний завод та гірничо-видобувний комплекс Криворіжжя, а також головних японських партнерів, які виявляли інтерес до співпраці. Більшість цих підприємств дотепер є лідерами важкої промисловості Японії. Матеріали обласної преси, заводських газет доповнили й збагатили уявлення про зміст відносин, розкрили специфіку їх презентації крізь призму подій «холодної війни». **Висновки.** Україна завдяки значному ресурсу важкої промисловості, зокрема чорної металургії, посідала вагоме місце в радянсько-японських відносинах. Особливістю відносин була їх обмеженість на рівні регіонів, «точковість», зумовлена суто економічними запитами, закритість для широкого загалу, на відміну від зв'язків із «дружніми» країнами із соцтабору або з лояльними до СРСР урядами з країн третього світу. Джерела розкривають не тільки виробничий зміст відносин, а й соціокультурний їх зріз: практику прийомів японських делегацій, їх склад і рівень представництва, специфіку відносин із Японією поряд з іншими країнами з ринковою економікою.

Ключові слова: Україна, Японія, СРСР, політика, економіка, Дніпропетровськ, Дніпровський регіон.

UKRAINIAN-JAPANESE RELATIONS IN THE 1950S – 1980S IN THE LIGHT OF SOURCES FROM THE DNIPRO COLLECTIONS

Kakovkina Olga Mykolaivna,
*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of World History
Oles Honchar Dnipro National University
landion@ukr.net
orcid.org/0000-0002-6254-1545*

The purpose of the article is to reveal the content of Ukrainian-Japanese relations in the 1950s – 1980s on the basis of regional sources, namely, archival and library collections of Dnipro. The problem that led to the appeal to the topic is the lack of knowledge of both the place of Ukraine in the international relations of the USSR during the Cold War, and the data resource that allows you to explore this place. **The methodology of the study** is based on a systematic approach, which provided for the “placement” of Ukrainian-Japanese relations in the context of Soviet-Japanese relations in the 1950s – 1980s, and a regional one, which led to a focus on the source complexes of the Dnipro. Descriptive, historical-chronological, comparative methods are used. **Results.** The state of the topic study in Ukrainian and foreign historiography is considered and it is established that the period of the 1950s – 1980s in the history of Ukrainian-Japanese

relations is at the margin of interests of scientists. The redirection of attention from the Moscow center as the leader of the general foreign policy strategy to the republican dimension, in this case the Ukrainian one, made it possible to raise the question of the role of different actors in the international relations of the USSR. The information potential of several funds of the State Archives of the Dnipropetrovsk region was found out: the Ministry of Ferrous Metallurgy of Ukraine, the Institute of Ferrous Metallurgy of Ukraine, the Dnipropetrovsk/Pridneprovsk economic region, which accumulate a significant part of the materials on the history of economic cooperation between the USSR and the “capitalist” countries, to which Japan belonged. The enterprises of Ukraine, which took the lead in economic contacts with Japan, were identified – the Nikopol South Pipe Plant and the mining complex of Kryvyi Rih, as well as the main Japanese partners who showed interest in cooperation. Most of these enterprises are still leaders in Japan’s heavy industry. The materials of the regional press, factory newspapers supplemented and enriched the idea of the content of relations, revealed the specifics of its presentation through the prism of the Cold War events. **Conclusions.** Thanks to a significant resource of heavy industry, in particular ferrous metallurgy, Ukraine occupied an important place in Soviet-Japanese relations. The peculiarity of these relations was their limitedness at the regional level, “point” due to purely economic needs, closeness to the broad masses, in contrast to ties with “friendly” countries from the socialist camp or with governments loyal to the USSR from Third World countries. The sources reveal not only the production content of relations, but also its sociocultural profile: the practice of receiving Japanese delegations, its composition and level of representation, specifics of relations with Japan along with other countries who had a market economy.

Key words: Ukraine, Japan, USSR, politics, economic relations, Dnipropetrovsk, Dniprovsky region.

1. Вступ

Із часу встановлення дипломатичних відносин України та Японії в січні 1992 р. в публікаціях або виступах часто лунає вислів на кшталт «Японія стає ближчою», що має на увазі нові кроки до розширення зв’язків України з далекосхідною державою. Природно постає запитання: наскільки Україна була віддаленою від Японії в попередні роки свого існування, зокрема в добу радянського тоталітаризму, не маючи самостійного зовнішньополітичного курсу та представництва? Чим визначалося місце України в радянсько-японських відносинах?

У пам’яті збереглася розповідь батька авторки статті про приїзд японців для ремонту обладнання на цементному заводі у Кривому Розі (середина 1980-х рр.): гостям із країни «економічного дива» було незрозуміло, навіщо лінію для переробки щебню, куплену в них, так перевантажувати понад технологічні вимоги. Про те, що являє собою соціалістичне змагання та як можна дороге іноземне обладнання ремонтувати кувалдою, після чого воно зупинилося остаточно, їм, звісно, не розповіли. Ці спогади наповнилися новим змістом, коли довелося погортати сторінки архівних справ. Тема представленої статті виникла з дослідження, присвяченого міжнародним економічним зв’язкам міста Дніпра. Було виявлено маловивчений ресурс декількох фондів Державного архіву Дніпропетровської області (далі – ДАДО), які створили можливості для реконструкції та осмислення досить насиченої сторінки міжнародної активності УРСР, зокрема у відносинах з ідеологічними опонентами з «капіталістичного табору». Окремі результати цих пошуків було опубліковано авторкою (Каковкіна, 2021; Каковкіна, Качур, 2021).

Не менш актуальною видається ця тема для розвитку сучасних відносин із Японією, де регіональна співпраця посідає значне місце. Факти

співпраці в минулому сприятимуть формуванню позитивного іміджу обох держав.

Історіографія теми. В Україні нарощування інтересу до окресленої теми почалося із часу проголошення нашою державою незалежності та визнання її з боку Японії. Наразі маємо значну кількість публікацій з оцінкою сучасних відносин України та Японії дипломатами, політологами, які розпочинають розмову про них, так би мовити, з нуля, не апелюючи до попереднього досвіду (як, наприклад, Ю. Костенко, Н. Середюк (Костенко, 2005; Середюк, 2020)).

Автором першої синтези з історії відносин України та Японії став представник української діаспори Іван Світ. Його ґрунтовна праця, присвячена 1903–1945 рр. та видана в Нью-Йорку (Світ, 1972), розкриває широке коло питань з історії взаємин українців і японців у політичному й культурному вимірі, насамперед через життя української громади на Далекому Сході. Етап японсько-українських відносин доби незалежності, а саме з 1991 р. по 2016 р., уперше узагальнила в дисертаційній роботі В. Удовік (Удовік, 2017). Ця авторка – не тільки професійна історикиня, а й друга секретарка української амбасад в Японії, яка проводить активну пошукову роботу. Зокрема, нею висвітлено постаті українців, які залишили помітний слід в історії та культурі Японії (Удовік, 2021), деякі особливості історії українсько-японських культурних відносин 1950-х – 1980-х рр., роль шевченкіани в їх розвитку, літературних зв’язків, побратимства Одеси та Йокогами, Києва й Кіото (Удовік, 2020). Відомий сходознавець і японознавець С. Капранов узагальнив розвиток японознавства в Україні до 1991 р. (Капранов, 2007) та визначив головні осередки розвитку японознавчих студій у 1950-х – 1980 рр. (Харків, Київ, Одеса, певною мірою Львів), а також їх представників. На його думку, у 1970–1980-ті рр. «сформувалося коло японістів, які становлять

сьогодні ядро українського японознавства». Ці роки включені до четвертого періоду розвитку японознавства (1954–1991 рр.), коли відбувається його «поступове відновлення» після попереднього занепаду (Капранов, 2007: 47). Вагомим внеском у дослідження українсько-японських відносин початкового етапу стала дисертація С. Павленко, присвячена діяльності японського консульства в Одесі з 1850-х рр. до 1917 р. (Павленко, 2016).

З боку японських колег, без сумніву, проривом можна вважати видану у 2021 р. в Японії та в Україні (в українському перекладі) працю японського фахівця, президента Асоціації українців у Японії Йошіхіко Окабе «Історія японсько-українських відносин 1915–1937 рр.» (Йошіхіко Окабе, 2021). Він зазначив, що планує видати у 2022 р. «Історію японсько-українських відносин 1937–1953 рр.», де значна увага буде приділена відносинам Японії з української діаспорою, а у проєкті на майбутнє – колективна монографія про зв'язки двох народів і держав з 1991 р. (Квасниця, Дзябко, 2021).

Зарубіжні науковці цікавляться насамперед макрорівнем радянсько-японських/японсько-радянських відносин або російсько-японських зв'язків (Hellmann, 1969; Vishwanathan, 1973; Robertson, 1988; McGuire, 1990; Rozman, 2000; Kimura, 2000; Ferguson, 2008). Російська історіографія активно використовує значний інформаційний ресурс центральних архівних зібрань у вивченні російсько-японських відносин (Кадешникова, 2010) та залишає поза увагою матеріали, пов'язані з Україною.

Окреме місце належить Японії в радянській історіографії. Показовим для розуміння ступеня зацікавлення далекосхідною країною-сусідкою в СРСР є декілька видань «Бібліографія Японії. Література, видана в Радянському Союзі російською мовою», з яких тільки період з 1959 р. по 1973 р. включає 5 172 позиції (Бібліографія Японії..., 1984). До кінця 1980-х рр. вийшли синтети, присвячені радянсько-японським відносинам (Кутаков, 1962; Кутаков, 1988), зокрема економічним зв'язкам (Столяров, Певзнер, 1984). Інтерес до японських компаній, які фігурують в аналізованих джерелах, втілюється в досить значну кількість публікацій, де аналізувалася історія їх створення й діяльності, особливості функціонування, розвиток економічних відносин із СРСР. Однак із радянського боку ці відносини практично «знеособлені»: конкретні підприємства, які брали участь у реалізації різних угод в Україні, не згадуються (Сутягіна, 1973). Загалом республіканський вектор відносин не був предметом досліджень.

Дещо компенсувало відсутність українського «обличчя» в радянсько-японських відносинах популяризація в Японії творчості Т. Шевченка через переклади японською мовою та переклади українською мовою окремих творів японських

літераторів. При цьому доречно згадати публікацію японського літературознавця Йошітаро Йокемура про Шевченка в московському виданні (Ёкемура Ёситаро, 1964).

Отже, результати пошуків українських та японських учених поступово заповнюють окремі «пазли» в історії українсько-японських відносин. Однак досить тривалий їх період – від закінчення Другої світової війни до проголошення незалежності України – залишається маловивченим.

Мета дослідження – розкрити зміст українсько-японських відносин 1950-х – 1980-х рр. на підставі регіональних джерел, а саме архівних і бібліотечних зібрань Дніпра. Проблема, яка зумовила звернення до теми, – маловивченість як місця України в міжнародних відносинах періоду «холодної війни», так і інформаційного ресурсу, який дає змогу дослідити це місце.

Джерела. В основу дослідження покладені матеріали фондів Міністерства чорної металургії України (далі – МЧМУ), Інституту чорної металургії (далі – ІЧМ), фонду ради народного господарства Дніпропетровського/Придніпровського економічного району, а також регіональна преса: газети обласного, міського рівня, окремих підприємств. Цими джерелами не обмежується ресурс дніпровських архівних і бібліотечних зібрань, проте вивчені матеріали дають можливість підвести певні підсумки цього етапу та намітити напрями подальшого пошуку.

Методологія дослідження ґрунтується на системному підході, який передбачав «уміщення» українсько-японських відносин у контекст радянсько-японських зв'язків 1950-х – 1980-х рр., та регіональному підході, що зумовив зосередження уваги на джерельних комплексах Дніпропетровська/Дніпра. Діяльність МЧМУ та пов'язаних із ним інституцій і виробництв, раднаргоспу акумулювали вагомий комплекс інформації стосовно участі України в міжнародних економічних зв'язках, тому виправданою є постановка питання про значення використаних джерел для дослідження українсько-японських відносин у масштабах держави. У роботі використано описовий, історико-хронологічний, компаративний методи.

2. Економічні відносини України та Японії в регіональних джерелах

Важливою основою розвитку відносин із політичними опонентами із часів «відлиги» стали нові ідеологи московського керівництва про можливість «мирного співіснування двох систем». На зміст зв'язків із Японією впливали як проблема «північних територій», так і пов'язані зі спільними інтересами питання ресурсів Далекого Сходу й Сибіру, протистояння Японії та СРСР із колом провідних гравців доби «холодної війни»: США, ФРН, Великої Британії, Франції. Законодавчою основою радянсько-японських зв'язків

стала підписана в 1956 р. Спільна Декларація СРСР і Японії та Протокол про розвиток торгівлі і взаємного надання режиму найбільш сприятливої країни. До кінця 1980-х рр. було підписано десятки угод між державами, які визначали зміст відносин між ними (Столяров, Певзнер, 1984: 27, 40, 50–52, 105–106).

Уже невдовзі після відновлення відносин СРСР і Японії, у 1957 р., на шпальтах обласної газети було опубліковано повідомлення про міжнародні зв'язки Дніпропетровського економічного району, де серед країн, які отримують продукцію з регіону, була зазначена Японія. Тут же йшлося про заплановану міжнародну виставку в японській Осаці в 1957 р., де мали бути представлені деякі підприємства Дніпропетровщини; при цьому Японія згадується серед країн, де Україна тривалий час сприймалася як «країна конопель і сала» (Международные связи..., 1957: 3; Осака, Брюссель, 1957: 3). У 1958 р. та в 1960 р. відбулися відвідування представників раднаргоспу до далекосхідної країни (ДАДО, ф. 4521, оп. 2, спр. 2184: 11; ДАДО, ф. 4521, оп. 2, спр. 2263: 154).

З 1950-х рр. Дніпропетровськ став центром потужної управлінської, науково-дослідницької та освітньої бази української металургії. У 1953 р. до міста перебазовано ІЧМ (сьогодні – Інститут чорної металургії імені З.І. Некрасова Національної академії наук України). Інститут посідав одне із чільних місць у реалізації міжнародних економічних відносин, хоча в історичній довідці за 1970 р. (ДАДО, ф. 4594, оп. 1п, спр. 568: 1–15) та нарисі на офіційній сторінці про це сказано дуже побіжно (Історія інституту..., 2022).

Матеріали ІЧМ розкривають науково-технічний рівень зв'язків із Японією, зокрема ступінь зацікавлення нею з боку СРСР стосовно купівлі ліцензій та використання запатентованих технічних новачків. Адекватній оцінці становища на ринку технологій мали слугувати спеціальні довідки, наприклад «Порівняльний техніко-економічний аналіз розвитку чорної металургії СРСР, США, Японії, Англії, ФРН і Франції за 1950–1962 рр.» (ДАДО, ф. 4594, оп. 1 додатковий, спр. 66: 1–85). Складений співробітниками інституту документ базувався на англомовних зарубіжних виданнях перелічених країн. Виданням, яке слугувало джерелом для підготовки «японської частини» довідки, був часопис, заснований у 1961 р., який дотепер презентує високі наукові показники – «Transactions of the Iron and Steel Institute of Japan». Це щомісячний журнал Інституту чавуну та сталі Японії (ISIJ), який публікує статті як японською, так і англійською мовами, написані не лише членами цього інституту, а й дослідниками в Японії та за кордоном (Transactions of the Iron and Steel Institute of Japan, 2022). Важливі для українських колег статті

перекладалися з англійської мови російською для їх опрацювання (ДАДО, ф. 4594, оп. 1, спр. 388: 2–20). До речі, у 1966 р. на сторінках зазначеного часопису було вміщено розлогу аналітичну статтю, присвячену розвитку металургії в СРСР з описом його економічної системи та місця в ній металургійної галузі, оцінками позитивів і недоліків, що стало результатом відвідування підприємств, зокрема й в Україні, а саме в Донецьку, Запоріжжі, Кривому Розі (Hayashi, 1966: 15–16). Посилання на ще одне японське видання – бюлетень «Виробництво сталі і суднобудування в Японії» за 1972 р. – міститься в обґрунтуванні відвідування в Японію працівників ІЧМ у 1972 р. (ДАДО, ф. 4594, оп. 1, спр. 708: 9–10).

Чільне місце в матеріалах фонду за 1970-і рр. належить листуванню ІЧМ із різними союзними відомствами з приводу продажу ліцензій і патентів (ДАДО, ф. 4594, оп. 1, спр. 643: 1–19). Японія представлена практично в усіх переліках країн, куди надсилалася реклама певних технологій для продажу, після чого від них очікувалися довідки, що отримували статус пріоритетних (ДАДО, ф. 4594, оп. 1 додатковий, спр. 511: 3–4). Ця пріоритетність зумовлювалася тим, що продаж ліцензій був значним джерелом валютних прибутків.

Практичну частину відносин забезпечували безпосередньо підприємства. Протягом 1957–1965 рр. металургія регіону перебувала під керівництвом ради народного господарства Дніпропетровського (з 1963 р. – Придніпровського) економічного району. «Японська частина» фонду раднаргоспу виглядає досить скромно: далекосхідна країна фігурує в переліку капіталістичних країн, з якими є економічні зв'язки раднаргоспу. Більш інформативними є матеріали МЧМУ 1965–1987 рр. Основна їх частина представлена листуванням МЧМУ із союзним профільним відомством, з іншими міністерствами, з всесоюзним об'єднанням (далі – ВО) «Машиноекспорт» у Москві, яке координувало частину зв'язків із Японією, а також із підприємствами. Особливість цього комплексу джерел полягає у відтворенні насамперед виробничо-економічної частини відносин. Ознайомлення з певними технологіями на практиці було завершальним етапом у прийнятті рішення про купівлю ліцензії. Значення джерел фонду МЧМУ – у можливості реконструювати географію відносин із Японією в межах України, визначити українських і японських їх учасників у металургійній промисловості.

Найчастіше з-поміж інших підприємств, яке відвідували японські фахівці із середини 1960-х – упродовж 1970-х рр., фігурує Нікопольський південнотрубний завод (далі – НІПТЗ). Причину приїзду представника Японії у травні 1966 р. розкриває телеграма ВО «Машиноекспорт» до МЧМУ: «У зв'язку із закупівлею станів

ХТП (холодної прокатки труб – *О. К.*) Машиноекспорт організує відвідування заводу терміном на 1 день японським фахівцем Сато фірми Кіото Буссан» (ДАДО, ф. 4594, оп. 1, спр. 595: 75). Із цією ж метою 7 вересня 1966 р. планувалося відвідування заводу делегацією японської фірми «Міцубісі» (ДАДО, ф. 4594, оп. 1, спр. 595: 174). У СРСР наприкінці 1950-х рр. було винайдено унікальні технології прокатки труб, які пізніше поширилися у світі, насамперед через продаж ліцензій (Каковкіна, 2021: 54–55).

Наступна група японських фахівців побувала на НПТЗ у 1968 р. У червні для 2-годинного ознайомлення зі станом ХТП було прийнято двох представників фірми «Сумітомо» в супроводі представників «Машиноекспорта» (ДАДО, ф. 4243, оп. 4, спр. 1177: 135). У вересні протягом 1 дня приймали вже п'ятьох представників «Сумітомо» та «Тайо Трейдинг Компані» для ознайомлення з роботою станів ХТП та ХПТР (холодної прокатки труб роликками – *О. К.*) з метою закупівлі (ДАДО, ф. 4243, оп. 4, спр. 1177: 252). За згодою з МЧМУ та Дніпропетровського обкому Комуністичної партії України на прохання Міністерства зовнішньої торгівлі СРСР у жовтні 1968 р. на заводі було прийнято представників фірми «Нішшо Компані» для ознайомлення з прокаткою труб на станах ХТП і ХПТР (ДАДО, ф. 4243, оп. 4, спр. 1178: 7).

Вказані прокатні стани користувалися попитом у практично всіх провідних країнах: у 1966 р. в Нікополі побувала група французьких фахівців (ДАДО, ф. 4594, оп. 1, спр. 595: 204), представники шведської фірми «Юнсон» (Каковкіна, 2021: 53), англійська група (ДАДО, ф. 4594, оп. 1, спр. 595: 202). У 1968 р. НПТЗ відвідали американські фахівці для ознайомлення з роботою станів ХПТР (ДАДО, ф. 4243, оп. 4, спр. 1177: 159).

У 1972 р. об'єктом уваги японців стали нові вдосконалені стани – ХТП-32. НПТЗ повідомив МЧМУ про свою згоду прийняти делегацію фірми «Міцубісі» на один день у березні, хоча це й зумовлювало певні проблеми: «Ознайомлення з роботою станів ХТП-32 може відбутися тільки у трубоволочильному цеху № 1, де використовуються стани застарілої конструкції, а їх становище не дозволяє переконати японських фахівців у якісних характеристиках нових моделей станів. Стани ХТП-32 нових моделей установлені у трубоволочильному цеху № 2 та цеху № 5 і зайняті виробництвом труб, які згідно з наказом МЧМУ показу іноземним фахівцям не підлягають» (ДАДО, ф. 4243, оп. 4, спр. 3286: 21). 7 липня 1972 р. з Москви до Нікополя на 1 день приїздили 5 представників фірми «Ніппон Стіл Корпорейшн» на чолі з директором фірми «з питання закупівлі обладнання для виробництва безшовних труб; фірма виявила бажання ознайомитися з роботою трубопрокатного стану на заводі» (ДАДО, ф.

4243, оп. 4, спр. 3286: 69). Узгодження з підприємствами будь-яких візитів іноземців було обов'язковою процедурою, що не було винятком у цьому випадку, та саме керівництво заводів пропонувало найбільш прийнятні варіанти (ДАДО, ф. 4243, оп. 4, спр. 3286: 70).

Не поступалися за ступенем присутності гостей із Японії й підприємства Криворізького залізничного басейну. Трест «Дзержинськруд» у першому півріччі 1968 р. відвідала одна з найчисельніших японських делегацій. Цей трест включав декілька підприємств, зокрема найстаріший за часом розробки рудник Саксаганський. Станом на 1960-ті рр. утворився потужний комплекс видобутку й переробки залізної руди, яка мала високі якісні показники (Криворізьке рудоуправління..., 1973: 4–5), що й цікавило японців. Очолював делегацію з 11 осіб С. Сагамата – керівник дослідницького відділу сировинних ресурсів фірми «Явата». Група фахівців відвідала Кривий Ріг протягом 18–20 червня 1968 р. на шляху з Одеси до Москви. Мета приїзду – «збільшення експорту залізної руди в Японію і підписання контракту, ознайомлення з видобутком, збагаченням та відвантаженням залізної руди» за раніше складеною програмою (ДАДО, ф. 4243, оп. 4, спр. 1177: 113). Того року представники Японії були гостями тресту ще раз (ДАДО, ф. 4243, оп. 4, спр. 1295: 16–17).

У 1972 р. було прийнято чергову групу японських фахівців із питання поставки руди в Японію (ДАДО, ф. 4243, оп. 4, спр. 3286: 98). До складу делегації, яка відвідала трест 5–6 жовтня, входили представники провідних японських корпорацій: директори із закупок фірм «Ніппон Кокан», «Сумітомо», «Кавасакі Стіл», директор та заступник директора із закупок фірми «Нічімен», представники фірми «Нішін Стіл», «Нічімен». Керівником делегації був директор департаменту закупок «Ніппон Стіл Корпорейшн». Представник московського офісу «Нічімен» був водночас перекладачем групи (ДАДО, ф. 4243, оп. 4, спр. 3286: 91). До складу делегації, крім японців, входили 13 супроводжуючих від всесоюзного торговельного об'єднання «Союзпромекспорт», Криворізького відділення «Союзпромекспорта», відділу зовнішніх зносин МЧМУ, тресту «Рудозбут» Інгулецького гірничо-збагачувального комбінату (ДАДО, ф. 4243, оп. 4, спр. 3286: 93).

Серед промислових центрів України, куди приїздили японці, можна назвати й Запоріжжя. У 1964 р. розглядалася можливість прийому японських та англійських фахівців на заводі «Дніпро-спецсталь» (ДАДО, ф. 4530, оп. 3, спр. 73: 1). У списку іноземних делегацій, які відвідали «Запоріжсталь» у квітні 1968 р., була група із чотирьох японців – керівників металургійної компанії «Ніппон Гузо». Мета їх відвідування – ознайомлення

з новою ливарною технологією (ДАДО, ф. 4243, оп. 4, спр. 1296: 66). Ця ж технологія була причиною відвідування «Запоріжсталі» 18 квітня 1968 р. протягом 2 годин представників японської фірми «Джапан Кастінг» із представником союзного відомства Ліцензінторг (ДАДО, ф. 4243, оп. 4, спр. 1177: 54).

З 1960 р., коли на Донецькому металургійному комбінаті імені Леніна було пущено в експлуатацію одну з найбільших у світі установок неперервної розливки сталі (Каковкіна, 2021: 54), він став об'єктом уваги іноземних покупців, зокрема й із Японії. 6 червня 1968 р. Накао, представник московського представництва японської фірми «Ністо», відвідав комбінат для ознайомлення з установкою та її обладнанням (ДАДО, ф. 4243, оп. 4, спр. 1177: 78).

Пріоритетність зарубіжних партнерів, які платили валютою за ліцензії, відкривала майже всі двері, зокрема, до закритого протягом 1959–1987 рр. Дніпропетровська. Про це свідчить лист МЧМУ до Дніпропетровського обкому Комуністичної партії України: «Згідно з рішенням Ради Міністрів СРСР від 24 серпня 1968 р. Дніпропетровський трубопрокатний завод імені Леніна повинен прийняти у другій половині вересня цього року делегацію фахівців японської фірми “Нішпон Кокан” для ознайомлення з роботою станів ХПТ-55 у зв'язку з їх продажем вказаній фірмі через ВО “Машиноекспорт”» (ДАДО, ф. 4243, оп. 4, спр. 1177: 239).

Прикладом японського експорту до України стала закупівля в 1974 р. для Новомосковського трубного заводу штампувальних пресів фірми «AIDA» для цеху емальованого посуду, про що повідомлялося на сторінках газети заводу. Зауважимо, що «AIDA» – дотепер провідний світовий виробник штампувальних пресів для металообробки (Каковкіна, Качур, 2021: 127). Маємо приклад співпраці в науково-освітній сфері: доцент гірничого факультету Токійського університету був учасником VIII Світового конгресу збагачувальників на «Криворіжсталі» в 1968 р. (ДАДО, ф. 4243, оп. 4, спр. 1177: 164).

На цьому етапі дослідження складно надати загальну статистику відвідування японцями об'єктів раднаргоспу чи МЧМУ або виїздів до Японії їх представників, з огляду на розпорошеність інформації в матеріалах фондів. Крім вказаних, маємо дані за окремі роки: у 1971 р. установи МЧМУ відвідали 202 іноземні делегації, з яких 59 – з капіталістичних країн (269 осіб), зокрема 1 група з Японії (ДАДО, ф. 4243, оп. 4, спр. 2670: 38); у 1980 р. з 1 787 осіб було 1 643 візитери з капіталістичних країн, з Японії – 5 (ДАДО, ф. 4243, оп. 1, спр. 7472: 2).

Приїзди японських гостей в Україну на зазначені підприємства та досягнуті домовленості не

афішувалися. Невелике повідомлення на сторінках «Нікопольської правди» про офіційний візит радянської делегації електрометалургів до Японії в листопаді 1970 р. можна вважати винятком. У складі делегації був В. Матюшенко, директор іншого відомого за межами України заводу Нікополя – Нікопольського заводу феросплавів. Упродовж 10 днів група із СРСР знайомилася з провідними японськими феросплавними фірмами, зокрема фірмою «Дженкінс», представники якої у вересні того ж року відвідали завод у Нікополі. Про подорож до Японії директор розповів «активу феросплавників» (Васильченко, 1970: 3).

Показово, що сучасні економічні зв'язки України та Японії забезпечують компанії, які не вперше з'явилися в нашій країні. Одна з них – «Сумітомо», у другій половині 1990-х рр. інвестувала в оновлення очисних споруд у Кривому Розі (Бухтіяров, 1998; Чухан, 1998). Ще одна японська компанія, яка з'явилася в сучасних українських засобах масової інформації, причому у зв'язку з агресією Росії проти України, трапилася у джерелах за 1985 р. Тоді фахівці фірми «Комацу» відвідували Північний гірничо-збагачувальний комбінат у Кривому Розі (ДАДО, ф. 4243, оп. 4, спр. 9445: 67). «Komatsu Group», заснована в 1921 р., – це одна з найбільших транснаціональних промислових корпорацій Японії; з початком війни проти України вона прийняла рішення припинити співпрацю з російським бізнесом на знак протесту проти агресії Росії (Орлова, 2022).

Зауважимо, що в матеріалах фондів підприємств, які залучалися до співпраці з Японією, інформація про міжнародні зв'язки представлена дуже обмежено, а листування, представлене у фонді МЧМУ, відсутнє у відповідних матеріалах.

3. Практики прийомів та обслуговування японських делегацій

Шлях в Україну для гостей із Японії, як правило, пролягав через Москву, куди ті прибували літаком, а звідти вже будувалися маршрути Україною. Залежно від завдань ці маршрути могли охоплювати декілька підприємств у межах СРСР. Пересування Україною відбувалося потягом, на відносно близькій відстані – автомобілем чи автобусом (не рейсовим). Якщо, наприклад, відвідували Дніпропетровськ, Нікополь, то проживання надавали в Запоріжжі, де було обладнано для прийому іноземців готель «Інтурист». Запорізький офіс «Інтуриста» (єдиний у регіоні) забезпечував побутову частину прийому, маючи для цього певний досвід і ресурс, наприклад автомобілі для перевезення (ДАДО, ф. 4243, оп. 4, спр. 1177: 252). У Кривому Розі було обладнано готель для іноземців, а транспорт шукали в місцевих підприємствах, як, наприклад, автобус «Ікарус» Криворізького дизельного заводу (ДАДО, ф. 4243, оп. 4,

спр. 3286: 91). Закритий з осені 1959 р. Дніпропетровськ гостей для перебування не приймав, та й проїзд через місто, зокрема залізницею, був заборонений. Про винятки відвідування японцями Дніпропетровська було сказано. В одному випадку йшлося про прибуття японської делегації у Кривий Ріг з Одеси. Можна припустити, що причиною відвідування Одеси були побратимські відносини міста з Йокогамою (з 1965 р.), до того ж тут існувало відділення товариства «СРСР – Японія» (Харин, 1988: 189).

Перекладачі, як правило, приїздили з Москви разом із групами, деякі з них були представниками московських офісів компаній і володіли російською мовою.

Матеріали фонду МЧМУ містять окремі програми перебування візитерів із Японії, які узгоджувалися із центральними відомствами, зокрема з обкомом Комуністичної партії України. Наприклад, програма відвідування японською делегацією тресту «Рудозбут» (Кривий Ріг) 5–6 жовтня 1972 р. передбачала, що група прибувала потягом із Запоріжжя до Кривого Рогу 4 жовтня о 23.40. Наступний день, окрім сніданку, обіду й вечері (на яку було відведено більше часу – 2 години), включав відвідування Північного гірничо-збагачувального комбінату та бесіди з головним інженером упродовж 2 годин, ознайомлення із «соцкультпобутовими об'єктами» також упродовж 2 годин. Наступного дня гості 2 години відвідували Інгuleцький гірничо-збагачувальний комбінат та спілкувалися з головним інженером, і на цьому виробнича частина завершувалася. Відбувся завершальний 2-годинний обід та від'їзд делегації до готелю, а після – до Москви, хоча не вказувалося, звідки і як (ДАДО, ф. 4243, оп. 4, спр. 3286: 90).

Маємо також кошторис витрат на прийом японської делегації, яка відвідала Інгuleцький гірничо-збагачувальний комбінат 6 жовтня 1972 р., за підписом в. о. директора комбінату. Більша частина коштів була витрачена на харчування (30 руб. на сніданок, 50 руб. на обід, 45 руб. на вечерю), а також на сувеніри – книги в подарунковому оформленні на 44 руб. (ДАДО, ф. 4243, оп. 4, спр. 3286: 88). Як правило, підприємству компенсували ці витрати. Для прийому представників «Мицубісі» на НПТЗ в 1968 р. МЧМУ надавало дозвіл керівництву заводу на використання 100 рублів «за рахунок загальнозаводських видатків <...> для обслуговування делегації <...>» (ДАДО, ф. 4594, оп. 1, спр. 595: 174).

Саме «на місцях» забезпечувалося обслуговування іноземних гостей, і від можливостей влади та керівництва підприємств залежала його якість. Звіти про перебування делегацій матеріали досліджених фондів не зберігають, хоча винятки є стосовно інших іноземних груп. Таку інформацію

надавали до «компетентних органів», обкому та Центрального комітету Комуністичної партії України, з фондами яких планується провести роботу в майбутньому.

4. У Японію – за досвідом

Закордонні відрядження були невід'ємним складником економічних зв'язків за участю України, хоча безумовним монополістом у підписанні угод був московський центр. Стосовно «капіталістичних» країн головною метою відряджень до них українських фахівців було вивчення певного досвіду, ознайомлення з виробництвом, а особливістю економічної співпраці був прагматизм, наявність обопільної вигоди, «взаємозалік» (Каковкіна, 2021: 52).

У плані відряджень на 1968 р. представників підприємств та організацій МЧМУ до Японії планувалося направити 3 інженерів на «Кавасакі Стіл Корпорейшн» (ДАДО, ф. 4243, оп. 4, спр. 1293: 6–9). Того ж року відбулися відрядження керівника підприємства «Вогнупорруд» на фірму «Шин Ніхон Камікал» із теми «Вивчення технології отримання окису магнію з морської та океанічної води» (ДАДО, ф. 4243, оп. 4, спр. 1294: 120), начальника доменного цеху Криворіжсталі Н. Нетребка, який «ознайомився з конструкцією і технологією виробництва залізородних окатишів»¹ (ДАДО, ф. 4243, оп. 4, спр. 1295: 13).

Японія була серед країн у пропозиціях для закордонних відряджень на 1969 р. від Укрголовкоксу: пропонувалося вивчити «методи знешкодження стічних вод і скорочення шкідливих викидів коксохімічного виробництва з метою охорони водного й повітряного басейну» (ДАДО, ф. 4243, оп. 4, спр. 1294: 120). У зв'язку із цим привертає увагу також сучасний стан відносин у вирішенні екологічних питань за участю японських фахівців. Наприкінці 1990-х рр. японські компанії запропонували свої послуги для покращення екологічного становища у великих промислових центрах Дніпропетровської області (Красикова, 1997).

Умовою відряджень було їх належне обґрунтування, надання звіту, зокрема про впровадження певних технологій у виробництво, їх матеріальний ефект.

В опрацьованих документах трапився один випадок відносин із Японією за межами металургійного напрямку. У «Тематиці зарубіжних

¹ Обкотиші, котуни – міцні, випалені, однорідні за складом і близькі за розмірами грудки сферичної форми; рудний матеріал, який отримують із дрібної (пилоподібної) руди або тонкоподрібнених концентратів у вигляді міцних гранул кулястої форми, які здатні перенести транспортування з перевантаженнями та тривале зберігання без помітного руйнування або утворення дріб'язку. Використовуються в чорній металургії для доменної плавки або електрометалургійної переробки (Білецький, 2004: 231).

відряджень учених і спеціалістів УРСР на 1967 р.» Міністерством харчової промисловості України було заплановано вивчення досвіду Японії з виробництва глютамінової кислоти. Цю кислоту та її солі використовують як підсилювач смаку у процесі приготування напівфабрикатів, продуктів швидкого приготування, концентрованих м'ясних бульйонів, оскільки вона надає стравам м'ясного смаку.

Поряд із Японією у групі «капіталістичних» країн, куди направлялися представники української металургії, були також Канада, Швеція, США, Австрія, Велика Британія, Франція. Зарубіжні поїздки вимагали валютних асигнувань, які були обмеженими, про що йшлося в листі з МЧМУ до ІЧМ у 1973 р. (ДАДО, ф. 4594, оп. 1, спр. 708: 4). Фінансові труднощі можна вважати однією з вагомих причин обмежень виїздів радянських фахівців за кордони країн – членів Ради економічної взаємодопомоги.

5. Японія на сторінках регіональної преси

Регіональна преса Дніпропетровщини транслювала прийняті «догми і канони» компартійних ідеологів із Москви. Стосовно Японії можна говорити, що особливістю її презентації була певна лояльність порівняно з іншими країнами з «капіталістичного табору», які ставали предметом дуже жорсткої викривальної риторики в часи «холодної війни» (Праця і капітал..., 1968: 3; 3 телетайпної стрічки..., 1968: 3; Іванов, 1968: 3). У газетах публікували уривки зі спеціалізованих журналів у рубриці на зразок «Новини зарубіжної техніки», де японські новації потрапляли в поле зору. Такі невеликі повідомлення без посилань на джерело не містили оцінок, проте непрямим визнавали високий рівень досягнень далекосхідної країни. Вони мали ознайомчий характер (Лазер для стеження за супутниками..., 1968: 3), а в заводських газетах – і прикладний (Електроток управляет горением..., 1969: 2).

Преса була інформативним джерелом для дослідження Японії як об'єкта виїзного туризму для радянських/українських громадян. Розповідь про поїздку до Японії групи туристів із Дніпропетровська в 1969 р. під назвою «Що ми бачили в Японії. З нотаток туриста» (Киселёв, 1969: 3) є зразком «радянського тревелога» з притаманними ідеологічними та пропагандистськими кліше. Керівником групи й автором статті був завідувач оргвідділу обкому профспілок робітників металургійної промисловості Ф. Кисельов. Літературно та ідеологічно відредагований текст, наповнений відомостями про географію та історію Японії, містить інформацію про зміст і маршрут подорожі. До групи з 300 осіб входили журналісти, які вже бували в Японії та які іншим мандрівникам прочитали лекції про країну. До Японії група вирушила з Владивостока та відвідала Нагасакі,

Хіросіму, Токіо, Саппоро, «зустрічаючи теплий прийом». Одна з ключових тем, яка визначала риторику стосовно Японії з боку СРСР та була використана пропагандою в роки «холодної війни», – атомне бомбардування США японських міст. Меморіальні місця, пов'язані із цією трагедією, зустрічі з її сучасниками були включені до туристичних маршрутів. Прикметна риса опису «світу капіталізму» – увага до проблем трудящого люду, насамперед соціально-економічного плану, що мало «збалансувати» враження від досягнень та умов життя у «світі капіталу».

У цьому сенсі не стала винятком ще одна стаття про подорож представників Новомосковського трубного заводу до Японії та Філіппін у 1986 р., хоча в тексті помітно пом'якшилася риторика у висвітленні ідеологічних опонентів. Викладена інформація дає змогу розкрити соціокультурний зріз взаємин. Відправною точкою морського круїзу слугував порт Находка, звідки шлях до курортного міста Кагосіма тривав 3 дні. Після прибуття радянських туристів вітали представники туристичної фірми, які організували показ японського танцю та обмін сувенірами. У програмі перебування – природні й історичні пам'ятки Кагосіми, Ібусукі, Токіо. Новомосковські туристи захоплено написали про красу природних ландшафтів та дбайливе ставлення японців до природи, купання в Тихому океані, затишні готелі (В Японии и на Филиппинах..., 1986: 3).

Прикладом мистецьких зв'язків Дніпропетровщини з Японією стали гастролі в цій країні самодіяльного танцювального ансамблю «Дніпро» будинку культури Дніпродзержинського металургійного заводу в 1963 р., відомості про які було передруковано із заводської газети в республіканському виданні (В країні сходу сонця, 1963: 3). Уже в «перебудовний» час, у 1987 р., на шпальтах обласної газети з'явилося повідомлення про порятунок японської альпіністки в горах Паміру українськими альпіністами з відомого свого часу у Дніпропетровську спортивного клубу інженерно-будівничого інституту (Кучерський, 1987: 2).

6. Висновки

Упродовж 1950-х – 1980-х рр. Україна була вагомою частиною міжнародної співпраці. Її зміст визначали прийняті на союзному рівні ідеологеми, а їх українські риси обмежувалися та регламентувалися згори. Однак завдяки значному ресурсу важкої промисловості, зокрема металургії, Україна посідала вагомим місце в радянсько-японських економічних відносинах. Із середини 1950-х рр., коли розгорталася співпраця з Японією, Дніпропетровськ, де перебувало МЧМУ, та область загалом, де було зосереджено значну частину важкої промисловості не тільки України, а й СРСР, було включено до реалізації угод про співпрацю

з Японією. Підприємства, які виконували роль лідерів у відносинах із далекосхідною державою у сфері металургії, – це НПТЗ, підприємства Криворіжжя, Запоріжжя, Донецька. Серед учасників співпраці були провідні японські компанії, які сьогодні є світовими транснаціональними корпораціями, наприклад «Міцубісі», «Сумітомо», «Комацу», «Ніппон Стіл» тощо. Особливістю відносин була їх обмеженість, «точковість», зумовлена суто економічними запитамі, закритістю для широкого загалу, на відміну від зв'язків із «дружніми» країнами із соцтабору або з лояльними до СРСР урядами з країн третього світу. Активне зацікавлення японських фахівців досягненнями українських металургів дає змогу говорити про ефективність відносин, хоча їх матеріальний вимір, частку в загальнодержавному розрізі наразі оцінити складно.

Джерела часто розкривають невиробничий зміст зв'язків: практику прийомів японських делегацій, їх склад і рівень представництва, рівень обслуговування, роль та можливості місцевої влади в реалізації певних питань побутового характеру. Попередньо можна зробити висновок про логістичні та матеріальні труднощі у прийомах іноземних гостей, відсутність належних ресурсів за межами великих міст, наявність

бюрократичних перешкод, які вимагали узгоджень із центральними відомствами всіх питань як виробничого, так і невиробничого змісту.

Встановлено інформаційні можливості регіональної періодики, яка доповнює економічний складник відносин та розкриває їх гуманітарний вимір. Японія була об'єктом виїзного туризму, доступного, хоч і не часто, мешканцям регіону. Провінційні засоби масової інформації, з одного боку, сприяли формуванню певного образу Японії, транслюючи офіційні пропагандистські кліше, а з іншого – були важливим інформаційним каналом, який наповнювався українським контентом.

Проблемою в дослідженні українсько-японських відносин є розпорошеність інформації в архівних і бібліотечних зібраннях Дніпра, що вимагає значного часу для її пошуку та узагальнення. У цьому напрямі зберігається перспектива дослідження представленої теми, розширення її предметного поля за рахунок включення до пошуків додаткових консультацій фахівців із промислових галузей, залучення джерел із центральних та інших регіональних архівів. Японія та Україна становлять окрему тему для наукових розвідок у межах «усної історії», підґрунтя для якої допомогли сформуванню проаналізовані джерела.

Література:

1. Библиография Японии. Литература, изданная в Советском Союзе на русском языке с 1959 до 1973 года. Москва : Наука, 1984. 336 с.
2. Бухтіяров В. Експерти «Сумітомо» в Кривбасі. *Червоний гірник*. 1998. 27 січня. С. 1.
3. В країні сходу сонця. *Радянська культура*. 1963. 3 лютого. С. 3.
4. Васильченко В. Візит в Японію. *Нікопольська правда*. 1970. 9 грудня. С. 3.
5. В Японии и на Филиппинах. *Советский металлург*. 1986. 10 февраля. С. 3.
6. Державний архів Дніпропетровської області (ДАДО). Ф. 4243. Оп. 4. Спр. 1177. 198 арк.
7. Державний архів Дніпропетровської області (ДАДО). Ф. 4243. Оп. 4. Спр. 1178. 241 арк.
8. Державний архів Дніпропетровської області (ДАДО). Ф. 4243. Оп. 4. Спр. 1293. 9 арк.
9. Державний архів Дніпропетровської області (ДАДО). Ф. 4243. Оп. 4. Спр. 1295. 163 арк.
10. Державний архів Дніпропетровської області (ДАДО). Ф. 4243. Оп. 4. Спр. 1296. 219 арк.
11. Державний архів Дніпропетровської області (ДАДО). Ф. 4243. Оп. 4. Спр. 2670. 76 арк.
12. Державний архів Дніпропетровської області (ДАДО). Ф. 4243. Оп. 4. Спр. 3286. 147 арк.
13. Державний архів Дніпропетровської області (ДАДО). Ф. 4243. Оп. 1. Спр. 7472. 59 арк.
14. Державний архів Дніпропетровської області (ДАДО). Ф. 4243. Оп. 4. Спр. 9445. 143 арк.
15. Державний архів Дніпропетровської області (ДАДО). Ф. 4521. Оп. 2. Спр. 2184. 75 арк.
16. Державний архів Дніпропетровської області (ДАДО). Ф. 4521. Оп. 2. Спр. 2263. 216 арк.
17. Державний архів Дніпропетровської області (ДАДО). Ф. 4530. Оп. 3. Спр. 73. 36 арк.
18. Державний архів Дніпропетровської області (ДАДО). Ф. 4594. Оп. 1 додатковий. Спр. 66. 85 арк.
19. Державний архів Дніпропетровської області (ДАДО). Ф. 4594. Оп. 1 додатковий. Спр. 511. 85 арк.
20. Державний архів Дніпропетровської області (ДАДО). Ф. 4594. Оп. 1п. Спр. 568. 15 арк.
21. Державний архів Дніпропетровської області (ДАДО). Ф. 4594. Оп. 1. Спр. 642. 59 арк.
22. Державний архів Дніпропетровської області (ДАДО). Ф. 4594. Оп. 1. Спр. 643. 85 арк.
23. Державний архів Дніпропетровської області (ДАДО). Ф. 4594. Оп. 1. Спр. 708. 45 арк.
24. Ёкэмура Ёситаро. Шевченко в Японии. *Шевченко и мировая культура*. Москва : Наука, 1964. С. 269–274.
25. З телетайпної стрічки. Токіо. *Червоний гірник*. 1968. 20 листопада. С. 3.
26. Иванов С. Повернути Окінаву Японії. *Червоний гірник*. 1968. 18 грудня. С. 3.
27. Історія інституту. *Інститут чорної металургії імені З.І. Некрасова Національної академії наук України* : офіційна сторінка. URL: http://isi.gov.ua/?page_id=5108.

28. Йошіхіко Окабе. Історія японсько-українських відносин 1915–1937 рр. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2021. 192 с.
29. Кадешникова Ю. Торгово-экономические отношения между СССР и Японией в середине 1950-х – начале 1980-х гг. : автореф. дисс. ... канд. ист. наук. Москва, 2010. 24 с. URL: <https://cheloveknauka.com/torgovo-ekonomicheskie-otnosheniya-mezhdu-sssr-i-yaponiey-v-seredine-1950-h-nachale-1980-h-gg>.
30. Каковкіна О. Джерела з історії радянсько-шведських економічних відносин у фондах Державного архіву Дніпропетровської області. *V Таврійські історичні наукові читання : матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, м. Київ, 2–3 квітня 2021 р. Київ, 2021. С. 52–56.
31. Каковкіна О., Качур Є. Великі зв'язки маленького міста: Новомосковськ у міжнародних відносинах 1950-х – 1980-х рр. *Universum Historiae et Archaeologiae*. Дніпро, 2021. Т. 29. Вип. 2. С. 119–137.
32. Капранов С. Японознавство в Україні: головні етапи розвитку до 1991 року. *Магістеріум*. Київ, 2007. Вип. 26 : Культурологія. С. 43–48.
33. Квасниця О., Дзябо Ю. Реконструкція японсько-українських взаємин: професор Йошіхіко Окабе – про свою книжку, що висвітлює «забуту історію людських стосунків на початку ХХ століття». *День*. 2021. 7 грудня. URL: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/den-planety/rekonstrukciya-yaponsko-ukrayinskyh-vzayemup>.
34. Киселёв Ф. Что мы видели в Японии. *Днепровская правда*. 1969. 17 июня. С. 3.
35. Костенко Ю. Динамізм українсько-японських відносин. *Україна дипломатична: науковий щорічник*. Київ, 2005. Вип. VI. С. 494–503.
36. Красикова Е. Японцы берутся за наши проблемы? *Днепровская панорама*. 1997. 21 октября. С. 1.
37. Криворізьке рудоуправління імені Дзержинського: короткий нарис історії ордена Трудового Червоного Прапора Криворізького рудоуправління імені Ф.Е. Дзержинського тресту «Дзержинськруд». Дніпропетровськ : Промінь, 1973. 215 с.
38. Кутаков Л. История советско-японских дипломатических отношений. Москва : ИМО, 1962. 560 с.
39. Кутаков Л. Москва – Токио: очерки дипломатических отношений. 1956–1986 гг. Москва : Международные отношения, 1988. 270 с.
40. Кучерський Г. Дружба теплом зігрита. *Зоря*. 1987. 25 квітня. С. 2.
41. Лазер для стеження за супутниками. *Червоний гірник*. 1968. 8 жовтня. С. 3.
42. Мала гірнича енциклопедія : у 3 т. / за ред. В. Білецького. Донецьк : Донбас, 2004. Т. 2. 640 с.
43. Международные связи нашего экономического района. *Днепровская правда*. 1957. 29 декабря. С. 3.
44. Орлова В. Японська компанія Komatsu призупинила виробництво в Росії. *Інформаційне агентство UNIAN*. 2022. 8 квітня. URL: <https://www.unian.ua/world/yaponska-kompaniya-komatsu-prizupinila-virobnytvo-v-rosiji-novini-svitu-11778222.html>.
45. Осака, Брюссель... *Днепровская правда*. 1957. 29 декабря. С. 3.
46. Павленко С. Консульські установи в системі російсько-японських відносин (1850-ті рр. – 1917 р.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02. Дніпро, 2016. 22 с.
47. Праця і капітал: Японія. *Червоний гірник*. 1968. 18 грудня. С. 3.
48. Світ І. Українсько-японські взаємини. 1903–1945: історичний огляд і спостереження. Нью-Йорк, 1972. 371 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3665/file.pdf>.
49. Середюк Н. Українсько-японські відносини та їхній вплив на розвиток Української держави. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2020. № 42. С. 89–98. URL: <https://doi.org/10.31861/mhpi2020.42.89-98>.
50. СССР – Япония: проблемы торгово-экономических отношений / отв. ред. : Ю. Столяров, Я. Певзнер. Москва : Международные отношения, 1984. 240 с.
51. Сулягина М. Мицубиси. Москва : Наука, 1973. 176 с.
52. Удовік В. Культурна дипломатія як «комунікативний міст» між Україною та Японією. URL: <http://ud.gdip.com.ua/wp-content/uploads/2020/12/72.pdf>.
53. Удовік В. Українсько-японські міжлюдські контакти: історія та сьогодення. *Історична правда*. 2021. 31 травня. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2021/05/31/159585/>.
54. Удовік В. Японсько-українські відносини (1991–2016 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02. Одеса, 2017. 16 с.
55. Харин С. Под лозунгом дружбы: юбилей общества «СССР-Япония» (1958–1988). *Проблемы Дальнего Востока*. 1988. № 4. С. 188–193.
56. Чухан Л. За чисту воду Кривбасу. *Червоний гірник*. 1998. 24 березня. С. 1.
57. Электроток управляет горением (новости зарубежной техники). *Советский металлург*. 1969. № 23. С. 2.
58. Ferguson J. Japanese-Russian Relations, 1907–2007. London : Routledge, 2008. 280 p.

59. Hayashi T. General Condition of Iron and Steel Industry of U.S.S.R. *Transactions of the Iron and Steel Institute of Japan*. 1966. Vol. 6. Iss. 2. P. A11–A18. URL: https://www.jstage.jst.go.jp/article/isijinternational1966/6/2/6_A11/_pdf/-char/en.
60. Hellmann D. Japanese Domestic Politics and Foreign Policy: The peace agreement with the Soviet Union. Berkeley : University of California Press, 1969. 202 p.
61. Kimura H. Japanese-Russian Relations Under Brezhnev and Andropov (Distant Neighbors). Armonk ; New York : M.E. Sharpe, 2000. Vol. 1. 432 p.
62. McGuire S. Soviet-Japanese economic relations. *Rand Publication Series*. 1990. May. 128 p. URL: <https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/reports/2009/R3817.pdf>.
63. On Desulphurization of Pig Iron for Steel Manufacture in the Reversible Shaking Ladle (DM Converter) and Production of Low Sulphur Steels / T. Ōkuro, H. Tomomatsu, U. Iihama et al. *Transactions of the Iron and Steel Institute of Japan*. 1966. Vol. 6. Iss. 4. P. 174–187. URL: https://www.jstage.jst.go.jp/article/isijinternational1966/6/4/6_174/_pdf/-char/en.
64. Robertson M.-L. Soviet Policy towards Japan: An analysis of trends in the 1970s and 1980s. Cambridge Studies in International Relations. Vol. 1. Cambridge : Cambridge University Press, 1988. 234 p.
65. Japan and Russia: The Tortuous Path to Normalization, 1949–1999 / ed. by G. Rozman. New York : St. Martin's Press, 2000. 389 p.
66. Transactions of the Iron and Steel Institute of Japan. URL: <https://isijint.net>.
67. Vishwanathan S. Normalization of Japanese-Soviet Relations, 1945–1970. Tallahassee, Florida : The Diplomatic Press, 1973. 190 p.

References:

1. n. a. (1984). *Bibliografija Japonii. Literatura, izdannaja v Sovetskom Sojuze na russkom jazyke s 1959 do 1973 goda [Bibliography of Japan. Literature published in the Soviet Union in Russian from 1959 to 1973]*. Moscow: Nauka, 336 p. [in Russian].
2. Bukhtiarov, V. (1998). Eksperty “Sumitomo” v Kryvbasi [Sumitomo experts in Kryvbas]. *Chervonyi hirnyk – Red miner*, January 27, p. 1 [in Ukrainian].
3. n. a. (1963). V kraini skhodu sontsia [In the land of the rising sun]. *Radianska kultura – Soviet culture*, February 3, p. 3 [in Ukrainian].
4. Vasylenko, V. (1970). Vizyt v Yaponiiu [Visit to Japan]. *Nikopolska pravda – Nikopol truth*, December 9, p. 3 [in Ukrainian].
5. n. a. (1986). V Yaponii i na Filippinakh [In Japan and in the Philippines]. *Sovetskiy metallurg – Soviet metallurgist*, February 10, p. 2 [in Russian].
6. Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti [State Archive of Dnipropetrovsk region], fund 4243, description 4, case 1177, 198 p. [in Ukrainian].
7. Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti [State Archive of Dnipropetrovsk region], fund 4243, description 4, case 1178, 241 p. [in Ukrainian].
8. Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti [State Archive of Dnipropetrovsk region], fund 4243, description 4, case 1293, 9 p. [in Ukrainian].
9. Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti [State Archive of Dnipropetrovsk region], fund 4243, description 4, case 1295, 163 p. [in Ukrainian].
10. Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti [State Archive of Dnipropetrovsk region], fund 4243, description 4, case 1296, 219 p. [in Ukrainian].
11. Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti [State Archive of Dnipropetrovsk region], fund 4243, description 4, case 2670, 76 p. [in Ukrainian].
12. Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti [State Archive of Dnipropetrovsk region], fund 4243, description 1, case 3286, 147 p. [in Ukrainian].
13. Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti [State Archive of Dnipropetrovsk region], fund 4243, description 1, case 7472, 59 p. [in Ukrainian].
14. Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti [State Archive of Dnipropetrovsk region], fund 4243, description 4, case 9445, 143 p. [in Ukrainian].
15. Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti [State Archive of Dnipropetrovsk region], fund 4521, description 2, case 2184, 75 p. [in Ukrainian].
16. Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti [State Archive of Dnipropetrovsk region], fund 4521, description 2, case 2263, 216 p. [in Ukrainian].
17. Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti [State Archive of Dnipropetrovsk region], fund 4530, description 3, case 73, 36 p. [in Ukrainian].

18. Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti [State Archive of Dnipropetrovsk region], fund 4594, description 1 additional, case 66, 85 p. [in Ukrainian].
19. Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti [State Archive of Dnipropetrovsk region], fund 4594, description 1 additional, case 511, 85 p. [in Ukrainian].
20. Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti [State Archive of Dnipropetrovsk region], fund 4594, description 1p, case 568, 15 p. [in Ukrainian].
21. Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti [State Archive of Dnipropetrovsk region], fund 4594, description 1, case 642, 59 p. [in Ukrainian].
22. Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti [State Archive of Dnipropetrovsk region], fund 4594, description 1, case 643, 85 p. [in Ukrainian].
23. Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti [State Archive of Dnipropetrovsk region], fund 4594, description 1, case 708, 45 p. [in Ukrainian].
24. Yokemura, Yoshitaro (1964). Shevchenko v Yaponii [Shevchenko in Japan]. *Shevchenko i mirovaya kultura [Shevchenko and world culture]*. Moscow: Nauka, pp. 269–274 [in Russian].
25. n. a. (1968). Z teletaipnoi strichky. Tokio [From teletype tape. Tokyo]. *Chervonyi hirnyk – Red miner*, November 20, p. 3 [in Ukrainian].
26. Ivanov, S. (1968). Povernuty Okinavu Yaponii [Return Okinawa to Japan]. *Chervonyi hirnyk – Red miner*, December 18, p. 3 [in Ukrainian].
27. Istoriiia instytutu [History of the Institute]. *Instytut chornoj metalurhii imeni Z.I. Nekrasova Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy: ofitsiyni vebsait [Institute of Ferrous Metallurgy named after Z.I. Nekrasov of the National Academy of Sciences of Ukraine: official website]*. Retrieved from: http://isi.gov.ua/?page_id=5108 [in Ukrainian].
28. Okabe, Yoshikikho (2021). *Istoriiia yaponsko-ukrainskykh vidnosyn 1915–1937 rr. [History of Japanese-Ukrainian relations 1915–1937]*. Lviv: Lviv Polytechnic Publishing House, 192 p. [in Ukrainian].
29. Kadeshnikova, Yu. (2010). Torgovo-ekonomicheskie otnosheniya mezhdru SSSR i Yaponiey v seredine 1950-kh – nachale 1980-kh gg. [Trade and economic relations between the USSR and Japan in the mid-1950s – early 1980s]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow, 24 p. Retrieved from: <https://cheloveknauka.com/torgovo-ekonomicheskie-otnosheniya-mezhdru-sssr-i-yaponiey-v-seredine-1950-h-nachale-1980-h-gg> [in Russian].
30. Kakovkina, O. (2021). Dzherela z istorii radiansko-shvedskykh ekonomichnykh vidnosyn u fondakh Derzhavnogo arkhivu Dnipropetrovskoi oblasti [Sources from the history of Soviet-Swedish economic relations in the funds of the State Archive of Dnipropetrovsk region]. *Materialy mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii “V Tavriiski istorichni naukovy chytannia” – Materials of the international scientific and practical conference “V Taurian Historical Scientific Readings”* (Kyiv, April 2–3, 2021). Kyiv, pp. 52–56 [in Ukrainian].
31. Kakovkina, O., Kachur, Ye. (2021). Velyki zviazky malenkoho mista: Novomoskovsk u mizhnarodnykh vidnosynakh 1950-kh – 1980-kh rr. [Great connections of a small town: Novomoskovsk in the international economic relations of Ukraine in the 1950s – 1980s]. *Universum Historiae et Archaeologiae*. Dnipro, vol. 29, iss. 2, pp. 119–137 [in Ukrainian].
32. Kapranov, S. (2007). Yaponoznavstvo v Ukraini: holovni etapy rozvytku do 1991 roku [Japanese studies in Ukraine: the main stages of development before 1991]. *Mahisterium – Magisterium*. Kyiv, iss. 26: Kulturology, pp. 43–48 [in Ukrainian].
33. Kvasnytsia, O., Dziabko, Yu. (2021). Rekonstruktsiia yaponsko-ukrainskykh vzaiemyn: profesor Yoshikhiko Okabe – pro svoiu knyzhku, shcho vysvitliuie “zabutu istoriiu liudskykh stosunkiv na pochatku XX stolittia” [Reconstruction of Japanese-Ukrainian relations: Professor Yoshihiko Okabe is talking about his book, which highlights the “forgotten history of human relations at the beginning of the 20th century”]. *Den – Day*, December 7. Retrieved from: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/den-planety/rekonstrukciya-yaponsko-ukrayinskyh-vzayemyn> [in Ukrainian].
34. Kisel'jov, F. (1969). Chto my videli v Japonii [What we saw in Japan]. *Dneprovskaja pravda – Dnieper truth*, June 17, p. 3 [in Russian].
35. Kostenko, Yu. (2005). Dynamizm ukrainsko-yaponskykh vidnosyn [Dynamism of Ukrainian-Japanese relations]. *Ukraina dyplomatychna: naukovyi shchorichnyk – Diplomatic Ukraine: scientific yearbook*. Kyiv, iss. VI, pp. 494–503 [in Ukrainian].
36. Krasikova, E. (1997). Yapontsy berutsya za nashi problemy? [Are the Japanese taking care of our problems?]. *Dneprovskaya panorama – Dnieper panorama*, October 21, p. 1 [in Russian].
37. n. a. (1973). *Kryvorizke rudoupravlinnia imeni Dzerzhynskoho: korotkyi narys istorii ordena Trudovoho Chervonoho Prapora Kryvorizkoho rudoupravlinnia imeni F.E. Dzerzhynskoho trestu “Dzerzhynskruda” [Kryvyi Rih ore management named after Dzerzhinsky: a short essay on the history of the Order of the*

- Red Banner of Labour of the Kryvyi Rih ore management named after F.E. Dzerzhinsky of the trust "Dzerzhinskud"']. Dnipropetrovsk: Promin, 215 p. [in Ukrainian].*
38. Kutakov, L. (1962). *Istorija sovetsko-japonskih diplomatskikh otnoshenij [History of Soviet-Japanese diplomatic relations]*. Moscow: IMO, 560 p. [in Russian].
 39. Kutakov, L. (1988). *Moskva – Tokio: ocherki diplomatskikh otnoshenij. 1956–1986 gg. [Moscow – Tokyo: essays on diplomatic relations. 1956–1986]*. Moscow: Mezhdunarodnye otnoshenija, 270 p. [in Russian].
 40. Kucherskyi, H. (1987). Druzhba teplom zihrita [Friendship is warmed by warmth]. *Zoria – Dawn*, April 25, p. 2 [in Ukrainian].
 41. n. a. (1968). Lazer dlia stezhennia za suputnykamy [Laser for satellites tracking]. *Chervonyi hirnyk – Red miner*, October 8, p. 3 [in Ukrainian].
 42. Biletskyi, V. (ed.) (2004). *Mala hirnycha entsyklopediia [Small mountain encyclopedia]*, in 3 vols. Donetsk: Donbas, vol. 2, 640 p. [in Ukrainian].
 43. n. a. (1957). Mezhdunarodnye svyazi nashego ekonomicheskogo rayona [International relations of our economic region]. *Dneprovskaya pravda – Dnieper truth*, December 29, p. 3 [in Russian].
 44. Orlova, V. (2022). Yaponska kompaniia Komatsu pryzupynyla vyrobnytstvo v Rosii [Komatsu, the Japanese company, has suspended production in Russia]. *Informatsiine ahentstvo UNIAN – UNIAN information agency*, April 8. Retrieved from: <https://www.unian.ua/world/yaponska-kompaniya-komatsu-prizupinilavirobnictvo-v-rosiji-novini-svitu-11778222.html> [in Ukrainian].
 45. n. a. (1957). Osaka, Brjussel'... [Osaka, Brussels...]. *Dneprovskaya pravda – Dnieper truth*, December 29, p. 3 [in Russian].
 46. Pavlenko, S. (2016). Konsulski ustanovy v systemi rosiisko-yaponskykh vidnosyn (1850-ti rr. – 1917 r.) [Consular establishments in the system of the Russian-Japanese relations (1850's – 1917)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Dnipro, 22 p. [in Ukrainian].
 47. n. a. (1968). Pratsia i kapital: Yaponiia [Labor and Capital: Japan]. *Chervonyi hirnyk – Red miner*, December 18, p. 3 [in Ukrainian].
 48. Svit, I. (1972). *Ukrainsko-yaponski vzaiemyny. 1903–1945: istorychnyi ohliad i sposterezhennia [Ukrainian-Japanese relations. 1903–1945: historical review and observations]*. New York, 371 p. Retrieved from: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3665/file.pdf> [in Ukrainian].
 49. Serediuk, N. (2020). Ukrainsko-yaponski vidnosyny ta yikhniy vplyv na rozvytok Ukrainskoi derzhavy [Ukrainian-Japanese relations and its impact on the development of the Ukrainian state]. *Istoryko-politychni problemy suchasnoho svitu – Historical and political problems of the modern world*, no. 42, pp. 89–98. Retrieved from: <https://doi.org/10.31861/mhpi2020.42.89-98> [in Ukrainian].
 50. Stolyarov, Yu., Pevzner, Ya. (eds.) (1984). *SSSR – Japonija: problemy torgovo-jekonomicheskikh otnoshenij [USSR – Japan: problems of trade and economic relations]*. Moscow: Mezhdunarodnye otnoshenija, 240 p. [in Russian].
 51. Sutjagina, M. (1973). *Mitsubisi [Mitsubishi]*. Moscow: Nauka, 176 p. [in Russian].
 52. Udovik, V. (2020). Kulturna dyplomatiia yak "komunikatyvnyi mist" mizh Ukrainoiu ta Yaponiieiu [Cultural diplomacy as a "communicative bridge" between Ukraine and Japan]. Retrieved from: <http://ud.gdip.com.ua/wp-content/uploads/2020/12/72.pdf> [in Ukrainian].
 53. Udovik, V. (2021). Ukrainsko-yaponski mizhliudski kontakty: istoriia ta sohodennia [Ukrainian-Japanese interpersonal contacts: history and present]. *Istorychna pravda – Historical truth*, May 31. Retrieved from: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2021/05/31/159585/> [in Ukrainian].
 54. Udovik, V. (2017). Yaponsko-ukrainski vidnosyny (1991–2016 rr.) [Japanese-Ukrainian relations (1991–2016)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa, 16 p. [in Ukrainian].
 55. Harin, S. (1988). Pod lozungom druzhby: jubilej obshhestva "SSSR-Japonija" (1958–1988) [Under the slogan of friendship: the anniversary of the "USSR-Japan" society (1958–1988)]. *Problemy Dal'nego Vostoka – Problems of the Far East*, no. 4, pp. 188–193 [in Russian].
 56. Chukhan, L. (1998). Za chystu vodu Kryvbasu [For clean water in Kryvbas]. *Chervonyi hirnyk – Red miner*, March 24, p. 1 [in Ukrainian].
 57. n. a. (1969). Elektrotok upravlyaet goreniiem (novosti zarubezhnoy tekhniki) [Electric current controls combustion (News of foreign technology)]. *Sovetskij metallurg – Soviet metallurgist*, no. 23, p. 2 [in Russian].
 58. Ferguson, J. (2008). *Japanese-Russian Relations, 1907–2007*. London: Routledge, 280 p. [in English].
 59. Hayashi, T. (1966). General Condition of Iron and Steel Industry of U.S.S.R. *Transactions of the Iron and Steel Institute of Japan*, vol. 6, iss. 2, pp. A11–A18. Retrieved from: https://www.jstage.jst.go.jp/article/isijinternational1966/6/2/6_A11/_pdf-char/en [in English].
 60. Hellmann, D. (1969). *Japanese Domestic Politics and Foreign Policy: The peace agreement with the Soviet Union*. Berkeley: University of California Press, 202 p. [in English].

61. Kimura, H. (2000). *Japanese-Russian Relations Under Brezhnev and Andropov (Distant Neighbors)*. Armonk; New York: M.E. Sharpe, vol. 1, 432 p. [in English].
62. McGuire, S. (1990). Soviet-Japanese economic relations. *Rand Publication Series*, May, 128 p. Retrieved from: <https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/reports/2009/R3817.pdf> [in English].
63. Ōkuro, T., Tomomatsu, H., Iihama, U. et al. (1966). On Desulphurization of Pig Iron for Steel Manufacture in the Reversible Shaking Ladle (DM Converter) and Production of Low Sulphur Steels. *Transactions of the Iron and Steel Institute of Japan*, vol. 6, iss. 4, pp. 174–187. Retrieved from: https://www.jstage.jst.go.jp/article/isijinternational1966/6/4/6_174/_pdf/-char/en [in English].
64. Robertson, M.-L. (1988). *Soviet Policy towards Japan: An analysis of trends in the 1970s and 1980s*. Cambridge Studies in International Relations. Vol. 1. Cambridge: Cambridge University Press, 234 p. [in English].
65. Rozman, G. (ed.) (2000). *Japan and Russia: The Tortuous Path to Normalization, 1949–1999*. New York: St. Martin's Press, 389 p. [in English].
66. Transactions of the Iron and Steel Institute of Japan (2022). Retrieved from: <https://isijint.net> [in English].
67. Vishwanathan, S. (1973). *Normalization of Japanese-Soviet Relations, 1945–1970*. Tallahassee, Florida: The Diplomatic Press, 190 p. [in English].

Стаття надійшла до редакції 15.07.2022
The article was received 15 July 2022